

Андрій Науменко

ЄВРЕЙСЬКА ЗЕМЛЕРОБСЬКА ГРОМАДА У СЕЛІ БРЕЧ СОСНИЦЬКОГО ПОВІТУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті розглядається історія єврейської землеробської громади села Бреч на Чернігівщині у XIX-XX століттях. Поселення євреїв-землеробів є досить цікавим явищем української історії.

Ключові слова: Бреч, Полоницькі, указ, євреї, земля, Брагинські.

Єврейська громада у селі Бреч (нині Корюківського району Чернігівської області) існувала досить тривалий час – з початку 50-х рр. XIX ст. до 1941 р.

Історія єврейських сільськогосподарських поселень на теренах Російської імперії бере свій початок з 9 грудня 1804 р., коли вийшов указ Олександра I. Згідно з цим документом, євреї в Росії могли купувати землю для створення землеробських поселень (колоній). Вони отримували ряд пільг, зокрема при сплаті податків та субсидії для купівлі землі. Метою було залучення євреїв до землеробства та до освоєння незаселених степових земель. Перші єврейські колонії виникли на півдні України у Херсонській губернії у 1806 р. [1].

Удруге до цього питання російський уряд повернувся у 1835 р., коли Микола I підписав нове «Положення про євреїв». Для вирішення єврейського питання центральна влада проводила політику «сближення и слияния»: «Євреї можуть и должны быть превращены в здоровую силу общества». Якщо за Олександра I єврейське питання вирішувалося поступовими реформами, то за його наступника почалося агресивне втручання влади в життя єврейської громади.

Єврейське питання у Російській імперії виникло після поділів Речі Посполитої, коли Росія отримала землі Правобережної України, Білорусі й Литви зі значним єврейським населенням. У майбутньому ці території становили т. зв. «смугу осілості», за межі якої євреї не мали права переселятися. Підвалини «смуги осілості» були закладені ще за Катерини II (Указ від 28 грудня 1791 р.). Як наслідок – перенаселення і убогість у єврейських містечках. Крім того, з 1827 р. для євреїв запроваджено рекрутську повинність. Якщо для християн квота призову становила 7 чоловік на 1000 осіб через рік, то для осіб єврейського віросповідання – 10 чоловік на 1000 осіб щороку. Слід зауважити, що євреїв на службу брали навіть з 12-річного віку.

Згідно з «Положенням» 1835 р., їм дозволялося отримувати казенні землі у безстрокову оренду, купувати і орендувати землі у 6 західних губерніях, в т. ч. і у Чернігівській. Також для євреїв-землеробів передбачалися тимчасові податкові й рекрутські пільги [2].

Поселення Бреч Єврейська було засноване за півверсти від однойменного сільця Сосницького повіту. Сільце Бреч з'явилося у 1710 р., під назвою Володимирівка, як слобідка бунчукового товариша Василя Полоницького [3]. Його нащадки володіли Бреччю і в середині XIX ст. Саме у Полоницьких приїжджі євреї і купували землі. Процес переселення на брецькі землі започаткували у 1850-1852 рр. родини міщан Рабиновичів та Русакових з Нового міста Новозибківського повіту, Брагинських з м. Новгород-Сіверського, Любинських з м. Сосниця Чернігівської губернії [4].

© Науменко Андрій Миколайович – науковий співробітник Корюківського історичного музею.

Яким чином здійснювався процес переселення? Розглянемо на прикладі родини новгород-сіверського міщанина Іоссея Іцковича Брагинського. У травні 1850 р. він подає до Чернігівського губернського правління прохання на ім'я імператора Миколи I про переведення його у землероби. Перед тим він разом з батьком та братом Міхелем купує у брецького поміщика губернського секретаря Григорія Миколайовича Полоницького 25 десятин землі (рілля, сінокіс, лісова ділянка). Купча на землю була завірена у Сосницькому повітовому суді. Оскільки сам Брагинський був неписьменний, то прохання за нього написав рядовий Чернігівського гарнізонного батальйону Василь Бардаков, а підписав новоміський міщанин Волька Рабинович. У липні того ж року губернське правління розглянуло прохання Брагинського. Одночасно було отримано копії документів, що стосувалися прохача, з Новгород-Сіверської міської думи. Особлива увага була приділена питанням недоїмки та рекрутської повинності, оскільки місцева єврейська громада не бажала відпускати Брагинських. У жовтні 1850 р. Іцка Михалевич Брагинський повідомляв губернське правління про те, що їхня родина не стоїть у рекрутській черзі. У жовтні-листопаді того ж року Новгород-Сіверська міська дума надіслала рапорт, де зазначала, що Брагинські мають недоїмку у 67 руб. 44 ¼ коп. Зрозуміло, що єврейська община не бажала їхнього виїзду, оскільки існував інститут кругової поруки. Врешті-решт, справу Брагинських було вирішено позитивно. Одночасно правління розглянуло прохання Аграновичів та Рабиновичів [5].

На середину XIX ст. євреї-землероби становили 3% від усієї єврейської спільноти у Росії [6]. У 1859 р. вже згадується сільце Бреч Єврейська як поселення євреїв-землеробів. У 18 дворах мешкало 153 особи (76 чоловік і 77 жінок). Одразу ж євреями була збудована дерев'яна синагога [7]. Стара ж Бреч називалася Руською Бреччю (нині вул. Лісового). До кінця XIX ст. обидва поселення було об'єднано і вже згадуються під назвою сільце Бреч. Нині Бреч Єврейська – це вулиця Шкільна (в радянські часи – ім. Кірова). Серед брецьких старожилів і досі зветься Жидівською Бреччю.

У 1868 р. у Бречі мешкало 3 родини Любиткиних (Любинських), 3 – Рабиновичів, 2 – Брагинських, 2 – Германових, 3 – Бомштейнів, 3 – Ільїних, 3 – Іцкиних, 2 – Аграновичів. Усього 21 родина мала у володінні 225 десятин землі, в т. ч. 102 десятини доброї, 54 – середньої і 35 – низької якості. Найбільше землі (50 десятин) мали Аврам, Мейер і Шльома Любиткини, найменше (10 десятин) – Левін і Гірша Германови. Вже згадувані раніше Іоссель і Міхель Брагинські мали, як і колись, 25 десятин землі [8]. Слід зазначити, що брецькі землі малородючі, досить заболочені та заліснені.

Політика переселення євреїв у сільську місцевість була згорнута за наступних імператорів. Так, указом Олександра II від 30 травня 1866 р. євреям заборонялося купувати земельні ділянки. За Олександра III у 1882 р. вийшли «Тимчасові правила», за якими євреї-колоністи після закінчення строку оренди землі не могли ні орендувати, ні купувати її [9]. Щоправда, ці акти не стосувалися євреїв, що переходили у православну віру. Про подальше життя брецької єврейської громади можемо довідатися зі «Списку євреїв, що поселилися у Городницькому, Мглинському, Сосницькому повітах до 23 травня 1882 р.». На той час громада налічувала 28 родин, усього 189 осіб. Найстарішими мешканцями були 70-річні Меєр Нахманович Любинський та сторож єврейського кладовища Ізраїль Гіршевич Бабушкін. Перший, що займався винятково сільським господарством, належав до брецьких старожилів. Мав у власності будинок з господарчими будівлями, 6 десятин ріллі та сінокошу. Ще 20 десятин землі Меєру Любинському належали спільно з племінниками Нахманом та Беркою Аврамовичами Любинськими. Разом з господарем у будинку проживали донька Фаня (28 років), зять Самійло Гофман (32 роки) і 5 онучок: Софа (9 років), Роза (7 років), Доба (5 років), Броха (3 роки), Іта (1 рік). Земельна власність була у 17 родин, причому у деяких старожилів, як у згаданих вище Любинських, земля перебувала у спільній власності родичів. 9 родин не мали нерухомості, а проживали на квартирах у будинках інших євреїв. Статус землероба мав лише 1 господар, решта належала до міщанського стану. Переважна більшість єврейських родин була з Чернігівської губернії, в основному, вони належали до сосницької міщанської громади: Любинські,

5 – Рабиновичів, 6 – Ільїних, Кричевські, Бабушкіни, Еткіни, Носовицькі, Пари, Германи, Бумштейни, Аграновські. З Мглина перебралися Лівовичі, зі Стародуба – Павловські, з Суража – Едельштейни, з Новозибківського повіту – Русакови, з Чернігова – Міхелеви. Ще 4 родини переселилися з Могилівської губернії: з Любо-вич Оршанського повіту – Ензберги, з Гомеля – Аронови, з Речиці – Белазовські, з Рогачева – Сосини. За професійною ознакою 12 господарів займалися торгівлею, в т. ч. 5 торгували кіньми. Різництвом промишляли 5 осіб. Ремеслом займалися 3 кравці, домашнім господарством – 1 родина. Голови 4 родин взагалі не мали певних занять. Ще згадуються 2 вчителі єврейської школи, пономар, повитуха, шинкар, сторож єврейського кладовища [10]. Як бачимо, свою землю євреї майже не обробляли. Натомість вони здавали її в оренду місцевим селянам. Євреї жили заможніше, ніж місцеві селяни. Ще донедавна деякі бречани під час оранки знаходили рештки салатниць, цукорниць та іншого посуду, що належав євреям [11].

Одні зі старожилів (Брагинські) у 1882 р. вже у Бречі не згадуються. Станом на 1909 р. вони проживали у селі Корюківка (нині райцентр Чернігівської області). На той час вони стали значними землевласниками. Нащадкам Ізраїля Міхелевича Брагинського у Сосницькому повіті належало 499 ½ десятини землі [12]. Пізніше, за радянської влади, земельну власність Брагинських було конфісковано. У 1925 р. у Корюківці серед повнолітніх осіб єврейської громади згадується службовець Янкель Ізраїлевич Брагинський, який, судячи з віку (60 років), народився ще в Бречі. Разом з ним проживали дружина Бася Йосипівна (54 роки, домогосподарка), донька Туня (24 роки, службовець), син Лев (21 рік, робітник Корюківського рафінадного заводу) [13]. У подальшому Лев Якович (саме так він був записаний по батькові) Брагинський працював на різних відповідальних посадах у Корюківському районі. З 1930 р. очолював Олександрівське споживче товариство [14]. Потім знову повертається на рафінадний завод, бере активну участь у громадському житті колективу – очолює заводських фізкультурників. У повоєнний час очолював цегельний завод у с. Наумівка. Ще один син Янкеля – комсомолец Михайло (1914 р. н., уродженець с. Бреч) згадується пізніше у 1934 р. як слюсар рафінадного заводу [15]. У 1936 р. призивається до війська і закінчує військове училище. Михайло Брагинський бере участь у радянсько-фінській та німецько-радянській війнах. Воював на Південному, 4-му Українському фронтах. Помічник начальника відділу зв'язку фронту майор М. Брагинський був нагороджений двома орденами Вітчизняної війни I-го та II-го ступенів, орденом Червоної зірки, медаллю «За оборону Сталінграда», іншими медалями [16].

У 1907 р. у Бречі згадується дрібна бакалейна крамниця Міри Євсейни Рабинович з річним обігом у 1000 руб. [17].

Під час громадянської війни на руїнах Російської імперії більшість єврейських землеробських поселень через погроми, голод, епідемії припинили своє існування. Значна частина їх мешканців переселяється у міста, а також емігрує до США, Палестини та країн Латинської Америки. Подекуди євреї, що залишилися, створюють колгоспи та радгоспи. Для сприяння євреям-землеробам у 1924 р. в Радянському Союзі створюється Комітет з земельного устрою єврейських трудящих, а через рік – Товариство з землеустрою єврейських трудящих [18].

У роки громадянської війни в житті бречьких євреїв відбуваються кардинальні зміни. У 1919 р. створюється єврейська бібліотека ім. Шолом-Аша (голова правління Л. Бомштейн, секретар Х. Рабинович). Були введені посади бібліотекаря та сторожа. За браком літератури як на єврейській, так і на російській мовах (про українську не йшлося) правління бібліотеки неодноразово зверталось до Сосницького повітового відділу народної освіти з проханням надіслати нові книжки. Але повітовий відділ нічим не зміг зарадити. Уже в травні 1920 р. замість єврейської бібліотеки функціонує бречький культурно-просвітницький гурток з 7 осіб змішаного національного складу. Одним з нових членів гуртка став учасник I Світової війни, колишній рядовий-музикант Борис Аврамович Ільїн. На життя він заробляв тим, що працював дроворубом у Бречьких дачах [19]. Синагогу як культовий заклад було закрито. Натомість у цьому приміщенні було відкрито початкову школу [20].

Дуже потерпали євреї від наскоків повстанського загону отамана Луки Рака, що діяв у навколишніх лісах восени-взимку 1921 р. Повстанці, які називали себе анархістами, постійно тероризували місцевих євреїв, переважно грабунками та побиттям. Після того, як 31 грудня 1921 р. зведений загін сосницької міліції та корюківських активістів під керівництвом О. Гарнієра розгромив повстанців у бою на території Бречі, діяльність останніх фактично була зведена нанівець [21]. Рештки розбитого загону ще якийсь час переховувались у Брецьких лісах, займаючись переважно кримінальною діяльністю. За спогадами бречанки Ганни Рубан (Шестак) (1919-2005), вона разом з матір'ю близько 1924 р. врятувала життя єврею, за яким гналися озброєні бандити. Він сховався у коров'ячих яслах, а дівчинка вказала бандитам на ліс. Єврей ховався у них до пізнього вечора. За свій порятунок чоловік подарував дівчинці срібного карбованця [22]. Також багатьох євреїв під час погромів переховувала родина місцевого поміщика Леоніда Мисловського, що поселився у Бречі на початку ХХ ст. Його нащадки у Бречі проживають і досі [23].

Єврейська біднота вступала до місцевого комітету незаможних селян. Так, у 1922 р. членами комнезаму були Симон Мойсейович Русаков, Ісак Павлович та Айзик Ізраїлевич Аграновські, Хаїм Павловський [24]. У 1924 р. до комнезаму вступає 17-річний бідняк Аврам Мойсейович Любинський. Його родина з 12 осіб мала ріллю та сінокіс. Секретарем комнезаму на той час був єврей І. Охман [25]. У 20-30-х роках бречька єврейська громада припиняє існування. Протягом цього часу євреї активно виїзять: хто до найближчих містечок Корюківки і Сновська, хто ще далі. Лише у 1925 р. у Корюківці з-поміж інших згадуються Ільїни, Бомштейни, Бабушкіни, Любинські, Германи, Кричевські [26].

На 1941 р. у Бречі залишилася лише одна єврейська родина – сестри Доба Самійлівна (1882 р. н.? – 1941) і Сима Самійлівна (1886 р. н.? – 1941) Охман. Імовірно, це доньки Самійла Гофмана, згаданого у 1882 р. Можливо, прізвище Гофман трансформувалося в Охман. Проживали вони у т. зв. Руській Бречі, на кутку Тополівці. Ще з літа 1941 р. у Охманів гостював малолітній син їхнього племінника Михайла Абелевича Охмана з Корюківки. З початком війни він і залишився у своїх двоюрідних бабусь. На початку вересня 1941 р. Корюківщина була окупована німецькими військами. Незабаром усю родину Охманів окупанти відвезли до Сосниці й розстріляли в урочищі В'юнище. Щоправда, Доба вижила і повернулася у рідне село. Хата її вже була зайнята родиною місцевих жителів. Утікачку прихистила Варвара Семенова, у якої було кілька малолітніх дітей, і переховувала два дні. Хтось повідомив владу про єврейку-утікачку, її забрали і більше Добу Охман вже ніхто не бачив [27].

У Корюківці в роки окупації, переважно взимку 1941-1942 рр., загинули за офіційними даними 11 Германів, 15 Ільїних, 7 Кричевських, 5 Любинських, 16 Павловських [28]. Все це були колишні бречькі жителі та їхні нащадки.

Ще після війни на Брецьке єврейське кладовище привозили ховати євреїв. Останнього привезли сюди на початку 60-х років зі Щорса (Сновська). За переказами старожилів, обряд поховання у євреїв здійснювався у такий спосіб: небіжчика привозили на кладовище у домовині, а поховання здійснювали у простирадлі. На могилах встановлювали кам'яні стовпчики з написами на івриті. Оскільки за кладовищем ніхто не доглядав, воно прийшло в запустіння. За спогадами старожилів, деякі підприємливі бречани повикопували стовпчики з могил для будівництва. На сьогодні кладовище повністю заросло лісом, хоча простежуються залишки рову і валу. Вціліло кілька надмогильних стовпчиків та одна плита. Колишня синагога довгий час слугувала шкільним приміщенням. До того, як восени 2009 р. Брецька ЗОШ припинила своє функціонування, тут розміщувалися майстерня та бібліотека, зберігався спортінвентар. У 2010 р. це приміщення, як і інші, було повністю розібране.

1. Еврейские земледельческие колонии в Российской империи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Еврейские_земледельческие_колонии_в_Российской_империи.

2. История евреев в России [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/История_евреев_в_России.
3. Кривошея В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк, т. 2. – К., 2012. – С. 396.
4. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 127. – Оп. 17. – Спр. 3602. – 92 арк.; ДАЧО – Ф. 127. – Оп. 17. – Спр. 3603. – 74 арк.; ДАЧО – Ф. 127. – Оп. 17. – Спр. 4087. – 38 арк.; ДАЧО – Ф. 127. – Оп. 17. – Спр. 4090.
5. ДАЧО. – Ф. 127. – Оп. 17. – Спр. – 3603. – 74 арк.
6. Еврейские земледельческие колонии в Российской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Еврейские_земледельческие_колонии_в_Российской_империи.
7. Список населенных мест Российской империи 1859 г. Черниговская губерния. – СПб., 1866. – С. 159.
8. ДАЧО. – Ф. 144. – Оп. 1. – Спр. 649. – Арк. 164-165.
9. Еврейские земледельческие колонии в Российской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Еврейские_земледельческие_колонии_в_Российской_империи
10. ДАЧО. – Ф. 127. – Оп. 12. – Спр. 1439. – 519 арк.
11. Халіман І. Срібний карбованець // Маяк. – 2008. – 25 жовт. – С. 4.
12. ДАЧО. – Ф. 1040. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 244.
13. ДАЧО. – Ф.-П. 259. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 56.
14. ДАЧО. – Ф.-П. 259. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 76.
15. ДАЧО. – Ф.-П. 259. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 35.
16. Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.: электронный банк документов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podvignaroda.ru/?#id=17433325&tab=navDetailManAward>
17. ДАЧО. – Ф. 1040. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 73.
18. Еврейские земледельческие колонии в Российской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Еврейские_земледельческие_колонии_в_Российской_империи
19. ДАЧО. – Ф.-Р. 596. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 1-8.
20. Історія села Бреч Щорського району. Машинопис. – 1963.
21. ДАЧО. – Ф.-Р. 23. – Оп. 1. – Спр. 45. – 16 арк.
22. Халіман І. Вказана стаття.
23. Карета О. Від роду до народу. – Ніжин, 2008. – С. 53, 57.
24. ДАЧО. – Ф.-Р. -186. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 15-16.
25. ДАЧО. – Ф.-Р. 186. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1-2, 334-335.
26. ДАЧО. – Ф.-П. 259. – Оп. 1. – Спр. – 68 арк.
27. Хоменко Н. Моє село – життя мого колиска: рукопис.
28. Толкачова О. Історія євреїв Корюківки. – Корюківка, 2013. – 41 с.

Еврейская земледельческая община в селе Бречь Сосницкого уезда Черниговской губернии.

В статье рассматривается история еврейской земледельческой общины села Бречь на Черниговщине в XIX-XX веках. Поселения евреев-земледельцев являются достаточно интересным явлением украинской истории.

Ключевые слова: Бречь, Полоницкие, указ, евреи, земля, Брагинские.

The jewish agricultural community in Brech village Sosnitsky district, Chernihiv province.

The article tells us about the history of the Jewish agricultural community of Brech village, Chernihiv region in the XIX-th and XX-th centuries. The settlement of jewish-farmers is a unique phenomenon in Ukrainian history.

Keywords: Brech, Polonytsky, decree, Jews, earth, Braginsky.